

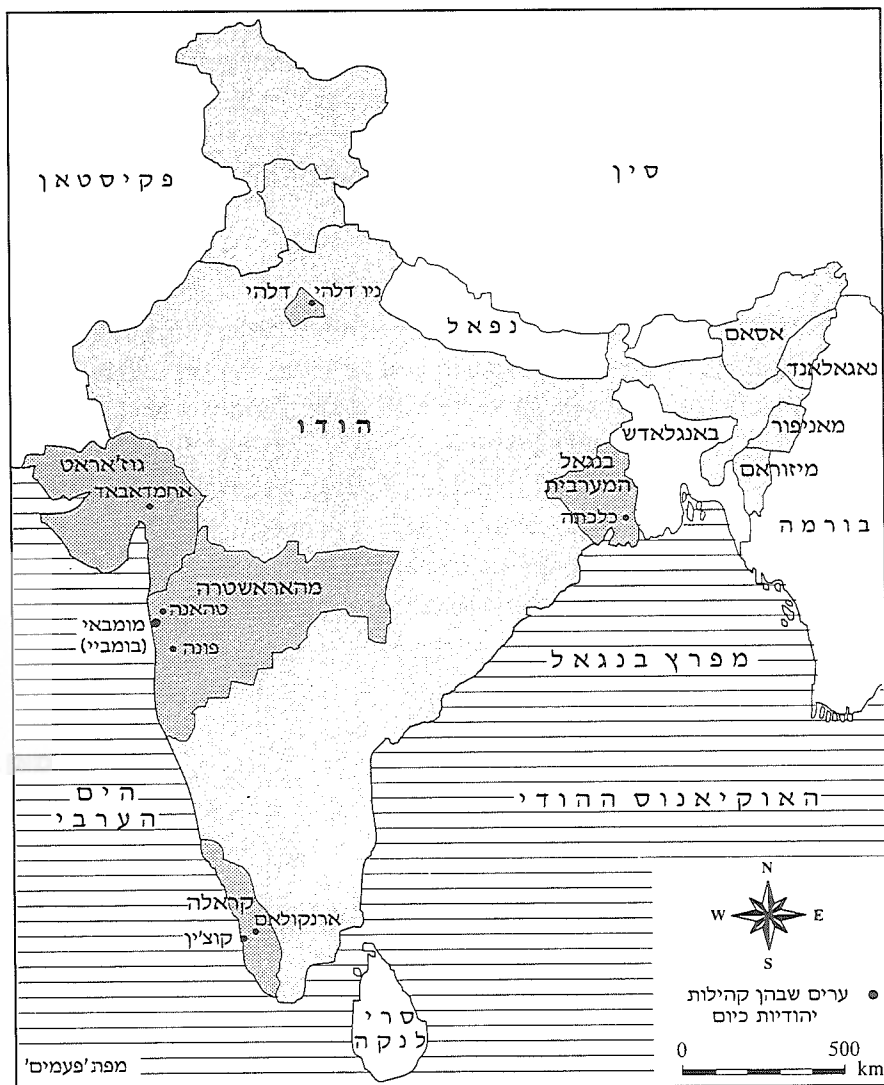
היהודים בהודו כיום - קהילה שורדת

ג'ון ג' רולנד

האוכלוסייה היהודית הקטנה בהודו היתה מורכבת בעבר משלוש קבוצות נבדלות: יהודי קוצ'ין, יבני ישראל והיהודים הבגדאדיים. בשיאה, בראשית שנות החמישים של המאה העשרים, מנתה האוכלוסייה היהודית כשלושים אלף נפש מתוך שלוש מאות מיליון תושביה של הודו. כיום מספרם הוא כחמשת אלפים מתוך אוכלוסייה כללית של תשע מאות מיליון נפש. בסוף שנת 1996 גרו בבומביי רבתי כאלפיים ומאה יהודים ובתאנה הקרובה ופרכריה כ-1,600 יהודים נוספים. כשלושה עשר יהודים גרו בפונה, מאתיים בכפרי קונקאן – כגון אליבאג, נאבאגון, פן, פאנבל ורבאנדה – כשלוש מאות באחמדאבאד, כשמונים בקוצ'ין/ ארנאקולום, כשישים וחמישה בכלכתה, כשלושים וחמישה בנירד להי ויהודים בודדים היו מפורזים באזורים אחרים.¹

מאחר שלא סבלו מאנטישמיות מצד ההודים, מזדהים היהודים עם הארץ וחשוב להם לשמור על זהותם ומעמדם שם. מכל מקום, חשוב לציין שאולי בגלל הסובלנות ההיסטורית, הודים רבים, במיוחד בצפון שבו היו היהודים מועטים ביותר, יודעים מעט על יהודים ולעתים הם אף מבלבלים בינם לבין פרסים או נוצרים. מחמת מספרם הקטן של היהודים אין להם מעמד רשמי של מיעוט, אף שיהודים אחדים היו מעוניינים במעמד כזה, אשר היה מעניק להם עדיפות בכניסה למוסדות שונים ולמקומות עבודה. ברם, רבים אחרים טוענים כי כיוון שאין הפליית יהודים בהודו, אין הצדקה לדרישה לתת להם מעמד רשמי של מיעוט. לאור כל אלו אך טבעי הוא שמעט מאוד נעשה על מנת לתת פרסום לתרבות היהודית בהודו, ויהודים רבים בהודו מרגישים כיום שעליהם למלא חסר זה.² במאמר זה יסקר מצבם היום של הקהילות היהודיות בהודו ומוסדותיהן, בנתינת דגש על מדינת מאהאראשטרה, שבה מתגוררים כשמונים וחמישה אחוז מיהודי הודו.

1 אני מודה לנסיים יחזקאל, אליהו יעקב וראלפי ג'יראד בבומביי ולסאמול דניאל ורומיאל גורין דניאל בנירורק, שסיפקו לי מידע מעורכן על יהודי הודו. חומר רקע על היהודים בהודו, ראה: רולנד, אייזנברג, כץ וגולדברג, דניאל וג'ונסון, מוצלח. הנתונים בסוף שנת 1996 סופקו עליידי אליהו יעקב מהג'וינט האמריקאי (American Joint Distribution Committee). הם אינם כוללים כ-2,200 אנשים במאניפור או מיווראם אשר, לפי המפקד של 1991, ראו את עצמם יהודים או קשורים ליהדות במידה זו או אחרת. מעמדם שנוי במחלוקת. לפי אותו סקר, סך כל היהודים, כולל הקבוצות הללו, הגיע ל-6,338. ראה: בהנדה וג'יראד, עמ' 3-4, 9-13.

א. מדינת מהאראשטרה

בומביי

בבומביי רבתי נמצאת אוכלוסייה של כעשרה מיליון נפש. בעוד שבעבר התרכזה האוכלוסייה היהודית בכמה אזורים במרכז העיר, כיום היא מפוזרת בכל רחבי בומביי ופרבריה. מתוך אלפיים ומאה יהודי בומביי, בין שמונה מאות לתשע מאות יהודים

גרים בפרכרים. היהודים הבגדאדיים אף תרמו באופן משמעותי לטיפוחן האסתטי של בומביי, של כלכתה ושל פונה. כאות הוקרה על פועלה בשנת 1994 זכתה משפחת ששון שהרחוב העובר ליד ספרייה שהקימו קיבל את השם David Sassoon Library Marg. כן קיימת תוכנית להפוך את מזחי ששון, שאינם בשימוש, לגן ציבורי. אולם הששונים, כמו רוב היהודים הבגדאדיים, סיימו את פועלם בהודו זמן קצר אחרי קבלת עצמאותה (1947).

מעמד חברתי-כלכלי

היום הרוב הגדול של יהודי בומביי הם 'בני ישראל'. אפשר לומר בהכללה שרובם שייכים למעמד הבינוני הגמוך או הבינוני – בינוני לפי קנה מידה הודי. במחצית מבתיהם לערך ישנם מכשירי טלפון, בשליש בערך מכוונות כביסה ולאחוז דומה יש אף מכשירי וידאו. כמעט כל האוכלוסייה היהודית מעל גיל שש יודעת קרוא וכתוב; זאת כאשר אחוז יודעי קרוא וכתוב בקרב האוכלוסייה הכללית בהודו, לפי מפקד 1991, הוא פחות מחמישים ושניים. לקצת פחות מעשרים אחוז מיהודי בומביי תואר ראשון ופחות משמונה אחוזים מחזיקים בתואר שני; הנשים אינן מפגרות בהשכלתן אחרי הגברים בהרבה. רובם של היהודים עוסקים במקצועות 'הצווארון הלבן', ולפי מפקד משנת 1991 כרבע

מזרקה ע"ש פלורה ששון, בומביי

מהם עוסקים במקצועות חופשיים: ברמות 'גבוהות', כגון רופאים, מהנדסים, עורכי דין, רואי חשבון, או 'נמוכות', כגון מורים, אחיות, טכנאים וכדומה. כמעט שלושים ושמונה אחוז מחזיקים משרות מנהליות וקרוב לשלושים אחוז עובדים בפקידות. כשישה אחוזים בתעשייה, ארבעה אחוזים ב'שירותים' ופחות מאחוז אחד בחקלאות.

היהודים עובדים אפוא במשרדי הממשלה, במכירות, בשיווק, בבנקים, בחברות גדולות ובעיתונות. כן נמצא בהם פרופסורים באוניברסיטאות, מנהלי בתי ספר, סופרים, עובדים סוציאליים, עורכי דין ובעלי מלאכה מיומנים. יש היום פחות רופאים יהודים מאשר בעבר הן בשל הגירתם של רופאים רבים, והן בשל תנאי הקבלה לבתי ספר לרפואה של המדינה, שבהם שכר הלימוד נמוך, שכן במהאראשטרה אחוז גבוה של מקומות לימוד

הספרייה ע"ש דוד ששון, נוסדה 1847

שמור לקבוצות טעונות טיפוח. לימודים בבתי ספר פרטיים לרפואה אינם ביכולתם של רוב הסטודנטים היהודים. קל יותר להתקבל לבתי ספר למשפטים ומקצוע זה מושך צעירים יהודים רבים, אך לא צעירות. צעירים אחרים לומדים אלקטרוניקה, הנדסה או מנהל עסקים, ואף מוצאים משרות טובות בתעשייה, בנקים וחברות גדולות. הצעירות בדרך כלל לומדות עד התואר ראשון או תואר 'בוגר מסחרי'. במקצועות ותפקידים פקידותיים פשוטים מספרן של הנשים היהודיות גדול משל הגברים, אך במקצועות בעלי מעמד גבוה, מספרם של הגברים והנשים שווה. לעתים קרובות נשים עובדות בבנקים ובמשרדים מספר שנים בלבד, שכן כאשר הן מתחנות ויולדות ילדים הן מפסיקות לצאת לעבודה, אך חלקן ממשיך בכך. כן, ראוי לציין, שמספרן של הנשים שלומדות הוראה כיום נמוך ממספרן בעבר.³

דתם של יהודי הודו לא היתה מכשול להתקדמותם המקצועית, וככל שכלכלתה של הודו משתפרת פוחתת המוטיבציה לעלייה לארץ ישראל. כתוצאה מכך מספר יהודיה של העדה בהודו התייצב. בין אנשי עדת 'בני ישראל' שבכוונתם להישאר בהודו נמצא: צעיר שעוסק בביטוח, ואף מדריך תיירים יהודים באתרים יהודיים; צעיר שמדפיס את לוחות השנה העברית בעברית, במאראתית ובאנגלית והדואג להפיצם גם בהודו וגם בישראל; אשה בעלת תואר דוקטור במדע המדינה, המשרתת כמזכירה לפיתוח כפרי במשרד העבודה של ממשלת מדינה מהאראשטרה; נשיא בית הכנסת הגדול, שלחברת מברשות השיניים שבבעלותו העניק את השם העברי 'מנורה'; שלוש פרופסוריות (להינדית, לאנגלית ולסוציולוגיה); וכן מורים ומורות בבתי ספר תיכוניים ומזכירות. מן הקהילה הבגדאדית נותרו כשמונים איש בלבד; רובם זקנים להוציא שני אנשי עסקים צעירים ומשפחתיהם. באחת המשפחות חגגו לאחרונה חגיגת בר מצווה במלון טאז'. חגיגה זו היתה אירוע גדול בקהילה הקטנה. מידען מספר ששבע או שמונה נשים בגדאדיות נישאו ללא יהודים, אך שומרות על זהות יהודית, הולכות לבית כנסת בחגים ונפגשות עם מכריהן מהקהילה לעתים קרובות; אין הן פעילות בעניינים יהודיים מפני שאין כאלה, לטענתן. נראה שאינן משתתפות בפעילויות של 'בני ישראל' אף על פי שהמתח ששרר בעבר בין הבגדאדים ו'בני ישראל' דעך, מן הסתם בשל הצטמצמותן של שתי העדות. מחמת גילם המופלג רוב הבגדאדים אינם עובדים, וחלקם מתפרנס מפנסיה של קרנות הקהילה. אשה בגדאדית אחת ניהלה בית ספר פרטי ואחרת, הנשואה לאיש עסקים הינדי מצליח מאוד, היתה הכוח הדינאמי מאחורי 'שלום', המרכז ההודי-הישראלי לעידוד חילופים (ראה להלן).

לשון

רוב בני ישראל מדברים מאראתית ואנגלית, אך מידת שליטתם בלשון משתנית. כשמונים אחוז מתייחסים למאראתית כלשון האם, ואילו רק כעשרה אחוזים מתייחסים כך לאנגלית.

בכל בית של 'בני ישראל' (שהממוצע בו ארבעה נפשות, פחות מהממוצע ההודי של 5.3 נפשות לבית)⁴ כושר הדיבור של בני המשפחה בכל אחת משתי השפות אינו אחיד. קיים חוסר הסכמה רב לגבי מידת הרהיטות של בני ישראל בבומביי באנגלית. אנגלית היא שפת האם בבתיים הבגדאדיים ומקצת הזקנים יודעים גם ערבית. רוב 'בני ישראל' והבגדאדיים יודעים 'הינדית של בומביי' במידה שהם יכולים לתקשר בה עם אחרים בחיי יום-יום.

מוסדות

בתי כנסת וקרנות: עשרה בתי כנסת עדיין פועלים בבומביי רבתי - שניים הם בגדאדיים ('מגן דוד' וכנסת אליהו'), והשאר של 'בני ישראל'. העתיק מביניהם, בית הכנסת 'שער הרחמים' של 'בני ישראל' במנד'בי, חגג מאתיים שנה להיווסדו בשנת 1996. בתוכנית היו סיור קהילתי לבית הקברות העתיק של 'בני ישראל' בנאבגאון וסימפוזיון. במשך מאתיים שנה שמר בית הכנסת על כל ריהוטו ועל כל מסורות 'בני ישראל', כגון הזלפת שמן קוקוס על נר התמיד וכיסוי הכסאות לאלהו הנביא ולברית מילה בבד. 'מגן חסידים' הוא בית הכנסת הגדול ביותר של 'בני ישראל'. בבית הכנסת יש אף אולם קטן לאירועים חברתיים. הוא מושך אליו משפחות יהודיות מהפרברים המערביים ששם אין להן בית כנסת לעצמן. בדרך כלל לא היו רבנים מבני המקום, אך לעתים הגיעו רבנים אורחים. את התפילה מנהלים בדרך כלל החזנים. אף על פי שמספר בתי כנסת מלאים בחגים ומועדים, לרוב עליהם להיאבק על מניין לתפילה; גם אם הם מצליחים לגייס מניין לשבת, עליהם לשלם מענקים למתמידים במניין בימי חול.⁵

כל בתי הכנסת - של 'בני ישראל' ושל הבגדאדיים - הם אורתודוקסיים פרט לבית הכנסת 'רודף שלום', שכבר יותר משבעים וחמש שנים נמצא בשימוש ה-Jewish Religious Union. התפילות ב'רודף שלום' נערכות בעיקר באנגלית, והוא מושך אליו בעיקר את המשכילים ואת בעלי המקצועות החופשיים מקרב 'בני ישראל'. בית הכנסת מוקם (יחד עם משרד הג'וינט האמריקאי) בבניין ששכנה בו משפחה מוסלמית בקומה הראשונה.⁶ בעימותים ההינדיים-המוסלמיים, בסוף שנת 1992, בעקבות הריסת המסגד ההיסטורי באיודהא, הטילו מחבלים אנטי-מוסלמים, בטעות, פצצה על 'רודף שלום' והוא נהרס. בית הכנסת שוקם באופן חלקי בעזרת כסף מהעירייה, ובשנת 1995 נתקיימו בו שוב תפילות ראש השנה ויום הכיפורים, אך הבניין נידון להריסה כמבנה מסוכן, ועל קהילת

4 בהנדה וג'יראד, עמ' 18-20.

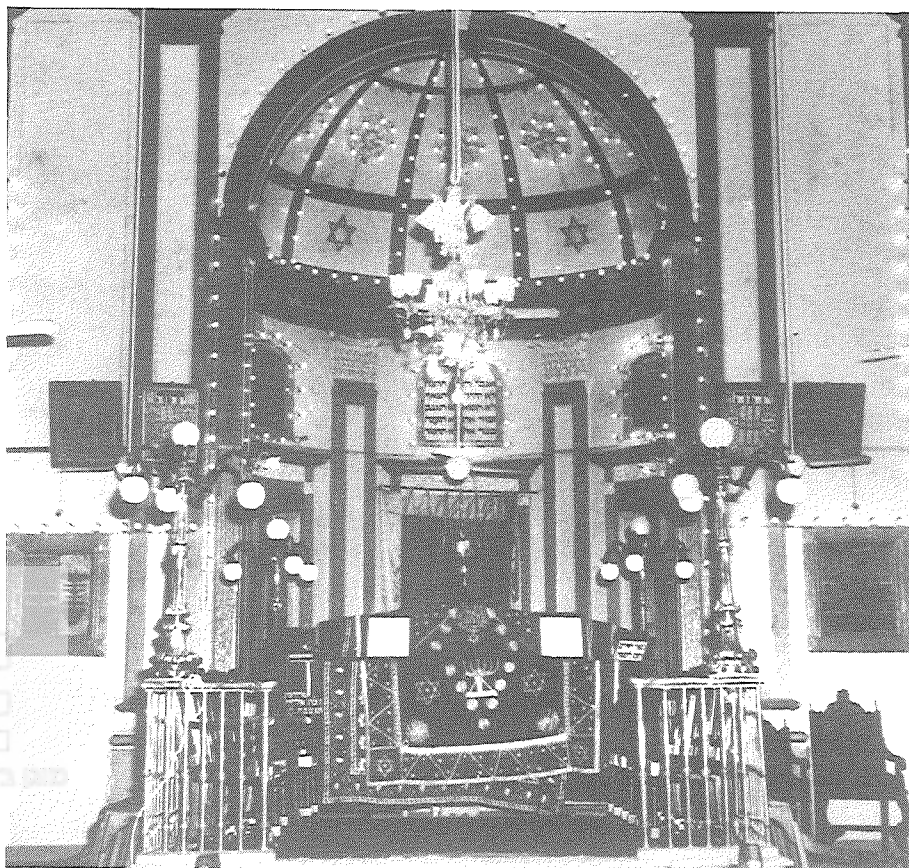
5 הוסטיין; ראטנאני.

6 פישקוף.

ה-JRU למצוא לה מקום אחר (בזמן מלחמת המפרץ נשמרו בתי הכנסת בבומביי לא רק בידי המשטרה אלא גם בידי מפלגת שיב סנה האנטי-מוסלמית, ששאפה להגן על היהודים).⁷ לבגדאדיים יש עדיין מספר קרנות מתפקדות: 1. קרנות ששון ואחרים להחזקת בתי הכנסת הבגדאדיים; 2. קרן "דוד ששון הירועה, שנועדה להשלמת הכנסה של מעוטי יכולת. כחמישים אנשים בערך, רובם מיבני ישראל, נהנים ממנה; 3. קרן לידי רחל ששון התומכת בעשרים בגדאדיים עניים בערך ותורמת לפעילויות של הגוינט, אורט וליגת נשים יהודיות (ארגון צדקה קטן). לפעמים נשמעים בקרב הקהילה הבגדאדית טענות על ניהול הקרנות. היו אף שהציעו לצרף את כל הקרנות ולנהלן בצורה מקצועית, כדי למנוע בובוז כספים על אדמיניסטרציה מנופחת. נשמעו אף תביעות הכרוכות בבעיות ייחודיות. כך, לדוגמה, בית כנסת אליהו הבגדאדי זקוק לתיקונים, לשיקום ולעבודות

היכל 'כנסת אליהו', נבנה ב-1888 (ראה עטיפה מאחור)

היכל 'מגן דוד': נבנה 1861 (ראה עטיפה מלפנים)

שימור, אך העבודה מתעכבת בגלל חוסר הסכמה בין המופקדים על הקרן. מוסדות הצדקה של 'בני ישראל' קטנים הרבה יותר. קרן 'בני ישראל' לחינוך, שקיימת למעלה מחמישים שנה, מחלקת מלגות חלקיות ומלאות להשכלה גבוהה – בערך שמונה מלגות בשנה. הקרן מקבלת עדיין תרומות, אך מספר קרנות קטנות יותר חדלו לפעול. אף על פי שלקהילה לא חסר כסף על מנת להחזיק את בתי הקברות, מאיימת בעיית הקרקע בבומביי לגגוס בבתי הקברות הקיימים של שתי הקהילות, והן מבקשות להשיג עוד קרקע.

בתי ספר: כאשר הקהילה היתה בשיאה, היא החזיקה שני בתי ספר, ליהודים בעיקר, אחד על שם סיר אלי כדורי ליבני ישראל והשני על שם סיר יעקב ששון, ליד בית הכנסת 'מגן דוד', לילדי הבגדאדיים. לבית הספר השני סופחו גן ילדים ובית ספר יסודי נוסף. הורים רבים שלחו את ילדיהם לבתי ספר אלה, שאף על פי שלא היו 'בתי ספר

יומיים' במתכונת המערבית, לא נתקיימו בהם לימודים בימי שבת, למדו בהם קצת עברית ולימודי קודש, ולא שולם בהם שכר לימוד. ב'בית ספר ששון' היתה האנגלית שפת ההוראה בכל הכיתות, ואילו ב'בית ספר כדורי' רק בכיתות הגבוהות. ובכל זאת, הורים רבים משתי העדות מהמעמד הבינוני הגבוה שיכלו לשלם את שכר הלימוד שלחו את ילדיהם לבתי הספר המיוחסים האנגליים של המנזרים, המנוהלים בידי מסדרים נוצריים שונים, שבהם יכלו הילדים להיפגש עם ילדים בני רקעים שונים. כיום, אחרי הגירת רוב האוכלוסייה, השתנה המצב מאוד. שפת ההוראה בבית ספר כדורי היא מאראתית ו'בני ישראל' ספורים לומדים בו. 'בית ספר ששון', שהיה ממוקם פעם בשכונה יהודית, נמצא באזור המאוכלס בעיקר במוסלמים ממעמד הפועלים. רק

בית הספר ע"ש אלי כדורי

עשרה אחוזים מתוך שבע מאות התלמידים בין הגילים ארבע־עשרה עד שש־עשרה הם יהודים, כולם 'בני ישראל'. תלמידים יהודים פטורים משכר לימוד ואחרים משלמים כחמישים דולר לשנה, סכום נכבד מאוד למשפחות מוסלמיות עניות המבקשות להעניק לילדיהן סיכוי להשכלה טובה יותר. שפת ההוראה היא אנגלית בלבד; המנהל הינדי ומורים רבים מוסלמים. יחד עם זאת בית הספר סגור בשבתות ובחגים היהודיים, ומתקיימת תפילה בכל יום, אך אין חובה על הילדים שאינם יהודים לומר תפילות בעברית. אברהם בנימין, מורה מעדת 'בני ישראל' שלימודיו בסמינר למורים בישראל סובסדו בידי הסוכנות היהודית, מלמד לימודי יהדות לתלמידים היהודים פעמיים בשבוע. עד לאחרונה לימד גם עברית מדוברת, אך הלימודים הופסקו מאז שביטלה הממשלה את הבחינות בעברית במסגרת מבחני הכניסה לאוניברסיטה. בנימין משמש גם כמוהל ושוחט.⁸

אורט הודו: בדומה לבתי ספר של רשת אורט בכל העולם, בתי הספר בהודו, שנוסדו לראשונה בשנת 1960, מדגישים את ההכשרה הטכנית. ליבת ספר אורט הודו שני מבנים, אחד בוורלי והשני במתחם של בית ספר כדורי במאזגאון, אך הוא עומד להיסגר. בתי הספר מציעים שני קורסים באורך מלא במקצועות שפתוחים לתלמידים שסיימו עשר שנות לימוד, תוכניות מלאות וחלקיות במחשבים, אלקטרוניקה, אוטומאציה ונושאים טכניים למסיימי שתיים־עשרה שנות לימוד, ומספר תוכניות קצרות המעניקות תעודה. ניסיון מעשי ועבודות שוליה מאפשרים לבוגרים להשיג עבודה מיד עם סיום הלימודים. ועד המורכב מיהודים מקומיים קובע אילו תוכניות מתאימות להודו.

בקיץ 1995 למדו כחמש מאות תלמידים באורט (מספר התלמידים והתלמידות כמעט שווה), רבים מתוכם באופן חלקי. מתוכם למעלה משלוש מאות היו יהודים, אחוז גבוה מבעבר. הנהלת אורט נותנת עדיפות למועמדים יהודים, אך מקבלת כל פונה לפי כישוריו. בית הספר מקיים קורס מכינה בן שנה אחת במכונאות בסיסית, קורס דרשנתי המעניק דיפלומה לפועלים מקצועיים או קורסים לתעודה מתקדמת באלקטרוניקה או מחשבים. הקורסים האחרונים מושכים תלמידי אוניברסיטה המבקשים להשלים את לימודיהם בתוכניות אורט. התלמידים היהודים לומדים בעיקר מכונאות אלקטרונית, שרטוט מכונות, לימודי מזכירות, נסיעות ותיירות, ספרות וטיפוח יופי (כולל תוכנית חלקית המיועדת לאמהות של ילדים בבתי ספר), מזון ותזונה, ובמיוחד מחשבים, עיצוב בעזרת מחשב, הוצאה לאור ממוחשבת ויישומים משרדיים. הוועד המייצג המקומי הציע לסגור במשך הזמן את התוכניות להכשרה במלאכות שאינן מבטיחות משרות טובות, ולהתרכז בתוכניות במחשבים ובאלקטרוניקה. רוב התלמידים היהודים באים ממספר ערים בהודו, כגון בומביי, פונה, אחמדאבאד, כלכתה ודלהי, והשאר באים מכפרים, כגון פן, פנבל, רבדאנדה, אליבאג ופאלי. כיוון שסטודנטים יהודים חסרי אמצעים הולמדים באורט הודו זוכים

8 הוסיין ורוקר. הממשלה החליטה שעבור כה מעט תלמידים שרצו להיבחן בעברית היה יקר מדי להכין את הבחינות. שיחה פרטית עם אליהו יעקב.

במלגות לשכר לימוד, פנימייה וכלכלה (בפנימיות הרשת), הם נמשכים לאורט יותר מאשר למוסדות אחרים בעלי תוכניות דומות. לעומת זאת סטודנטים יהודים רבים החיים בפרברים מרוחקים מוצאים את מיקומם של בתי ספר אורט לא נוחים. הלימודים באורט מתנהלים באנגלית, אך המורים מוכנים להסביר את השיעורים בהינדית או מאראתית לפי הצורך. תלמידים מסוימים ממשיכים ללימוד מתקדם יותר ברשת אורט בישראל. אורט הודו אף הוסיפה סדנה ב'בית ספר ששון' ובה מציעים שיעורים בהקלדה, בבישול ובתפירה לבנות, ובאלקטרוניקה לבנים. רבים מבין תלמידי 'בית ספר ששון' ממשיכים את לימודיהם בקורסים שונים של אורט.

אין אורט הודו מגביל את פעילותו להכשרה מקצועית בלבד. הרשת מציעה מגוון פעילויות יהודיות כגון מחנות קיץ לילדים, סדר פסח קהילתי, חגיגות אחרות למועדי ישראל ומקימת מקהלה. לאחרונה מפעילה הרשת תנור מסחרי לאפיית חלות לשבת, ומנהלת סוכנות נסיעות ותיירות המציעה סיורים לאתרים יהודיים בבומביי ובכפרי קונקאן. (בהתחלה שירתה הסוכנות תיירים יהודים מאמריקה, אך מאז כינון יחסים דיפלומטיים מלאים בין הודו וישראל, בשנת 1992, מתרחבת פעילותה).

ואכן, תודות לראלפי ג'יראד, צעיר נמרץ מ'בני ישראל' שהתמנה מנהל בית ספר אורט בשנת 1987, ויונתן ס' סלומון, שהתמנה יו"ר אורט הודו באותה השנה, הפך בית הספר למרכז פעילות כפי שלא היה לפני עשר שנים. אנשים מעריכים את ג'יראד וסומכים עליו. גם נציגי הגוינט מודים שאם יש לקיים אסיפה ציבורית, הוא מסוגל לארגן אותה טוב יותר מכל אדם אחר.

מרכז המקורות לחינוך יהודי שליד אורט, שנוסד בשנת 1992, מציע שש שעות שבועיות של לימודי עברית ולימודי יהדות לתלמידים בכיתות מקצועיות וגם קורסים קצרי מועד לבוגריו. מבין ארבעה חברי הצוות, שניים הוכשרו בישראל ומדברים עברית. בעבר לימדו בקורסים הללו עובדי הקונסוליה הישראלית. המרכז מוציא לאור חומר לימוד באנגלית ובמאראתית וכרטיסי ברכה לאירועים יהודיים. הוא מציע גם שירותי תרגום עברי-אנגלי ועברי-מאראתי עבור אנשי עסקים יהודיים. השגריר הישראלי הראשון בהודו, אפרים דוויק, סייע לקטלג את דברי הדפוס ואת החומר האורקולי בספריית המרכז. הספרייה משמשת תלמידי אוניברסיטה ועיתונאים שכותבים על נושאים יהודיים ואחרים.⁹ משרד אורט בלונדון מספק סיוע חומרי וטכני לבית הספר. אף על פי שאורט שולח נציג להודו מדי שלוש או ארבע שנים בלבד (ובזה מתבטאת שביעות רצון הרשת מהתוכניות בהודו), היו שהציעו ביקורים תכופים יותר בבומביי, כגון אלה של נציג הגוינט. עצם הביקור, הכנותיו והשלכותיו מחזקים את הקהילה.

הג'וינט (American Joint Distribution Committee): הגוינט הגיע להודו בשנת 1960, בעיקר כדי לסייע לילדים בבית ספר אורט, אך לא הציע תוכנית סיוע ליחידים

עד שנת 1985. אז גייס הארגון את נסים יחזקאל, משורר הודי נודע מעדת 'בני ישראל', על אף שהיה מעורב רק מעט בענייני הקהילה, לשמש נציג כבוד ארצי בהודו. נסים יחזקאל, משורר בעל שם עולמי, לא זוהה עם ארגונים יהודיים אחרים בהודו, והיה מנותק מהפלגנות הקהילתית. אליהו יעקב, בן שלושים ושש מ'בני ישראל', בעל תואר שני בטכנולוגיה כימית ותואר שני במנהל עסקים, הוא כעת המנהל הארצי המקצועי של הג'וינט במשרה מלאה. הוא עזב קריירה מוצלחת בתעשייה כדי לעזור לקהילה, והוא מרכז את פעילות הג'וינט בבומביי, תאנה, אחמדאבאד, פונה וכפרי קונקאן.

נסים יחזקאל האמין שחשוב מאוד שלג'וינט יהיה ענף צדקה בבומביי, ובין השנים 1985 ו-1990 התרכז הארגון בסיוע לעניים. במסגרת התוכנית למענקים חודשיים עוזר הג'וינט היום לשישים ושמונה מקרי סעד ובהם 146 יחידים, בעיקר מבומביי והכפרים, וגם באזורים אחרים של הודו, וכן לשמונה עשר עד עשרים מקרים של סיוע רפואי. עובד סוציאלי מקצועי במשרה מלאה בוחן את המבקשים סיוע, ביניהם אלמנות, גרושות, אנשים המועסקים באופן חלקי, נפגעי שכרות, ילדים נצרכים וכדומה. הסיוע שאנשים אלה מקבלים מהג'וינט הוא רק השלמה להכנסות כספיות אחרות. הארגון משתף פעולה עם מרפאה מקומית מייסודה של קרן ליידי רחל ששון המגישה סעד רפואי חינם בעזרת רופאים מתנדבים והקשורה לבית חולים מקומי. הם אף מנהלים מרפאות נידות תקופתיות בכפרי קונקאן.

מלבד כל אלו הג'וינט מגיש טיפול, ביגוד ומזון, לכעשרה קשישים בבית אבות חדש שהקים בתאנה אחרי שסגר את בית האבות בבומביי, שכנראה לא פעל כראוי. יהודי הודו מצליחים לשמור את הזקנים והנכים בקהילה, לרוב בבית, ורק העניים המרודים מגיעים לבית האבות, ואין צורך לשלוח אותם לישראל. עובדה זו ראויה לציון בהתחשב בעובדה שכמעט שבעה עשר אחוז מהאוכלוסייה היהודית הם מעל גיל שישים בהשוואה לשישה אחוזים וחצי באוכלוסיית הודו. הדמוגרפים שעסקו במחקר דמוגרפי וסוציולוגי כלכלי של יהודי הודו המליצו, לאור אחוז גבוה זה של קשישים, שהארגונים היהודיים השונים הפועלים בבומביי יציעו שירותי רפואה ובריאות זולים, יארגנו תוכנית פנסיה לפי מידת הצורך, יקימו מרכז פעילות יומית לזקנים, ויסייעו למשפחות המטפלות בזקנים בבית באמצעות מענקים מיוחדים והלוואות משכנתא בריבית נמוכה כדי שיוכלו לרכוש דירות גדולות יותר.¹⁰

החל משנת 1990 הרחיב הג'וינט את פעילותו והוא מציע, במיוחד לצעירים, גם תוכניות חברתיות וחינוכיות לטיפוח הזהות היהודית. באותה שנה החל הג'וינט לשלוח מתנדבים (לרוב מארה"ב) להודו ללמד עברית ולימודי יהדות ולהכשיר מנהיגות צעירה; עובד הנוער והקהילה הראשון במשרה מלאה הגיע בסוף שנת 1991; רב במשרה מלאה נשלח בשנת 1992. עד 1995-1996 היו ארבעה אמריקאים שבילו שנה בקהילה של יהודי הודו: רב אורתודוקסי צעיר, חיים שאפנר ואשתו, בעלי תואר שני בעבודה סוציאלית,

ושני בוגרי אוניברסיטה צעירים בעלי רקע חזק ביהדות וניסיון בעבודה קהילתית, שעסקו בחינוך בלתי פורמאלי ובשירותי קהילה בתאנה ובבומביי. כיוון שלבתי הכנסת הפעילים היו חזנים בלבד (שלא תמיד הבינו את פירוש התפילות שאמרו), תפקד הרב שאפנר גם כרב הקהילה. הוא ראה כחלק מתפקידו ילא רק לחנך את [יהודי בומביי] מבחינה יהודית, אלא גם לתת להם להרגיש כחלק מהעולם היהודי בכללותו.¹¹ הוא, אשתו ושני הצעירים, בסיוע אנשים מקומיים, שחלק מהם נשלחו לישראל בעבר ללמוד יהדות, לימדו עברית, פרשת השבוע, הכנות לבר מצווה ולבת מצווה, שיעורי יסוד ביהדות למשפחות וקיימו מפגשי ראש חודש. במפגשים אלו, כעת בהנהגת הנשים המקומיות, מתנהלות שיחות על נושאים הנוגעים לנשים ביהדות.

כן מנהל הגוינט מועדון ליגיל הזהב (בחלקו גלגול של מפעל התנדבות נוער למען קשישים שאורגן בידי מתנדב צעיר) עבור כחמישים חברים, תוכנית ימי ראשון לילדים בני ארבע עד שמונה, תפילות שבת בבית האבות, קייטנות לנוער בקיץ, טיולים עבור משפחות ונוער וחגיגות קהילתיות בסוכות, חנוכה ופורים. הגוינט משתתף עם אורט בתכנון מחנות חינוכיים וסמינרים. הגוינט מארגן גם אירוע של יום שלם בערים קטנות יותר, כגון אליבאג, עם שירותי רפואה וחינוך, וכן חגיגות. יחד עם קבוצות קהילתיות אחרות הם סייעו לארגן סמינר של כל הקהילה היהודית באחמדאבאד בחודש אוקטובר 1995 שעסקו בו בנושאים שונים, כגון: יסודות היהדות, נשים ביהדות, משנה, חומש (בהדרכת הרב ואשתו) ונושאים קהילתיים. סמינר שני נערך בבומביי בשנת 1996, ובו דנו ראשי הקהלים, ואחרים מכל רחבי הודו, בבעיות של ירידת מספר המתפללים, התבוללות ובעיות כספיות בחינוך מקצועי. וליד מצור, הקונסול הכללי של ישראל בבומביי, סקר בסקירה קצרה את מדינת ישראל. כך עודד הגוינט מעין תחייה בחינוך, ונסים יחוקאל ואליהו יעקב מעוניינים לראות את הפרויקטים, שהחלו ביוזמת מתנדבים, נמשכים בידי צעירים מקומיים.¹²

במאמץ משותף של הגוינט וקרן בונציר מפיטסבורג, פנסילבאניה, נשלחים ארבעה עד שישה אנשים בני עשרים וחמש עד ארבעים וחמש לקורס מנהיגות בישראל כל שנה. כל אחד מהם מציע פרויקט שסייע לקהילה ומפתח את הפרויקט בהדרכת מנחה ישראלי. לאחר מכן הוא חוזר להודו ומיישם את הפרויקט במהלך השנתיים הבאות. בין התוכניות בשנים האחרונות היו סיוע רפואי לבני שבעים וחמש ומעלה, תיאטרון קהילתי בנושאים יהודיים ומיקוד הפעילויות של ארגון הנשים.

אחדים מיהודי הודו חשים שבקרוב חברי הקהילה ישנה רק מעט מעורבות אינטלקטואלית ביהדות: הם מכירים את הטכסים והמנהגים והם משוחחים על סיפורי התנ"ך, אך אינם מתעניינים במחשבת ישראל או בנעשה ביהדות העולם. משקיפים אלה סבורים שרק איש מן החוג יוכל לעניין מבוגרים בלימודי יהדות, לפיכך מאמצי

11 הודו.

12 קול הודו.

הג'וינט בנידון חשובים מאוד. כעת, כאשר הרב שאפנר סיים את שהותו בהודו, הם מקווים שהג'וינט ימצא רב אחר – אורתודוקסי או קונסרבטיבי – שיהיה מסוגל לחיות בתנאים הקשים של הודו ולהתייחס לקהילה בכבוד.

במשרדי הג'וינט ישנה ספריית השאלה של כחמש מאות ספרים בענייני יהדות, רובם באנגלית וכן קלטות וידאו. הג'וינט אף מוכר בהנחות תשמישי קדושה ומכשיר שוחטים מוסמכים. הוא אף מעודד פיתוח קהילתי על ידי ניסיון לערב בתי כנסת מקומיים, ארגונים יהודיים ויחידים בנושאים קהילתיים, וכן באמצעות של שיתוף מנהיגים יהודים מחוץ להודו, חברי קונגרס מארה"ב ומנהיגים מישראל וכו'. פעילות חשובה היא ייסודו, בידי עובד צעיר של הג'וינט, של Koi India, ידיעון לקהילה. הידיעון מופיע ארבע פעמים בשנה ויש בו חדשות מכל הקהילות בהודו, מאמרים, חידות, תחרויות, מדור מלאכות, ידיעות על חגים יהודיים והיסטוריה ומידע על פעילות הג'וינט. העורכת היום היא אשה מקומית. רובו כתוב באנגלית וחלקו במאראתית. הוא מופץ ברחבי הודו לאלף בתי אב והפך לפרסום חשוב לקהילה.

אחרי שהצליח להקים בית אבות חדש, מבקש הג'וינט לפתח מרכז קהילתי ולמקם אותו במאנטונגה, שכונה בומביי הנגישה יותר למשפחות הצעירות אשר עברו מן השכונות היהודיות הוותיקות לשכונת דאדאר ולפרברים המערביים, מאשר משרדי הג'וינט בביקולה. אליהו יעקב מודאג שאם תוכניות ביהדות לא תגענה אל האנשים הללו, העוסקים בקריירות שלהם ומנותקים מפעילות יהודית, תגדל ההתבוללות. יש אפילו אפשרות שהג'וינט יתחלק במקום עם ה־Jewish Religious Union ואולי אפילו עם אורט, שהיה מעדיף להעביר את פעילותו למאנטונגה. הנהלת הג'וינט בארצות הברית מתעניינת בפרויקט זה ושלחה את יעקב לסיור במרכזים קהילתיים שם, כדי לעמוד על טיב הפעילות.¹³

מוסדות אחרים: קהילת בומביי סובלת עדיין מפלגנות. ועידת יהודי הודו, שנוסדה בשנת 1976, התארגנה לאחרונה מחדש כפדרציה הספרדית היהודית. היא מורכבת מנציגי קהילות הבאגדאדיים ו'בני ישראל' – האחרונים קשורים לבתי כנסת מסוימים. לפני שכווננו יחסים דיפלומטיים מלאים עם ישראל, הם סייעו בהשגת ויזות, קווי טלפון לישראל וכדומה. נוכח תלונות שחברי הקבוצה בזכו זמן רב במריבות על כרטיסי טיסה חינם לייצוג יהודי הודו בוועידה זו או אחרת, קם ארגון מתחרה המורכב מ'בני ישראל' מבתי כנסת אחרים והנהלת 'בית ספר כדורי': הפדרציה הכלל-יהודית היהודית. כיוון ששתי הקבוצות אינן עושות הרבה, כוננו חמישה אנשים מהבולטים מ'בני ישראל' (ראלף גיראד מאורט, אליה יעקב מג'וינט, יונתן סלומון, נורמן אליהו וג'ויס שאנקאראן, מזכירה בממשלת מהאראשטרה) רשת יהודית כדי לקדם את ענייני הקהילות. מוסדות אחרים, כגון ההסתדרות הציונית של בומביי, משותקים למעשה, אם כי מדי פעם מקיימים אירוע או מייצגים את יהודי הודו באסיפה רשמית. החלוצים הצעירים (The Jewish Youth)

(Pioneers) ארגנו תחרות כליהודית בקריקט. כן מופיע כתב העת *Maccabi*, רבעון במאראתית המקיף שישה עד עשרה עמודים, ומגיע לרוב בתי 'בני ישראל'.

מנהגים ונהגים דתיים

יום השבת הוא יום עבודה בהודו, ויהודים רבים גרים במרחק רב מבית הכנסת, כך שמרובם נבצר לשמור שבת. אך מקומות עבודה רבים מאפשרים לבני כל קהילה דתית להיעדר בחגיהם ורוב היהודים הולכים לבית הכנסת במועדים, בראש השנה וביום הכיפורים. התפילה בבתי הכנסת של 'בני ישראל' ושל הבאגדאדיים היא לפי מנהג הספרדים ועדות המזרח ובעברית בלבד. כמו בתפוצות רבות, רבים הם היודעים לקרוא או לשיר את התפילות, אך אינם מבינים את משמעות המלים. תרגומים וגם תעתיקים לאנגלית מצויים בבתי הכנסת, ובבתי הכנסת של 'בני ישראל' גם למאראתית; אלו גם שומרים מנהגים מסוימים, כגון לבוש לבן ביום הכיפורים. ליאליהו הנביא מעמד מיוחד במסורתם והם מבקשים את ברכתו באירועים שונים – חנוכת הבית, החלמה ממחלה – בטכס 'מלידה' שבו מגישים תבשיל מסורתי.¹⁴ בקהילת בומביי ישנם כיום שלושה מוהלים, שנוסעים לעתים תכופות לחלקים אחרים של הודו.

שמירת הכשרות משתנית בהודו, כמו במקומות אחרים, ממשפחה למשפחה ומאדם אחד לחברו. באופן כללי, מעט מבני המעמד הבינוני הגבוה שומרים על כשרות מלאה. כשבעה או שמונה שוחטים עובדים, חלקם מוסמכים ואחרים מוסמכים חלקית אך מקובלים על ידי הקהילה. יהודי הודו חייבים להתאמץ להשיג בשר כשר, שניתן להשיג רק שלוש פעמים בשבוע, מוקדם מאוד בבוקר, וגם זאת באזורים מסוימים בלבד. משפחות רבות שאינן יכולות להשיג בשר זה או בשר עוף, שהיא קצת יותר קל להשגה, מסתפקות בדגים ובמאכלים צמחוניים בלבד. אף על פי שחלק מיהודי הודו אוכלים בשר לאיכשר, כמעט אין מי שיאכל בשר חזיר או פירות ים. במשפחות רבות אין מערבבים בשר וחלב וחלק מהמשפחות מחזיקות מערכות כלים כפולות. אחרים אוכלים כשר בבית, אך מחוץ לבית אוכלים לאיכשר.

התבוללות

משפחות רבות בקרב יהודי הודו מודאגות בקשר לנישואי ילדיהם. בגלל הפיזור הרב של קהילת בומביי מעטות ההזדמנויות של צעירים יהודים להיפגש (הזדמנויות רבות יותר יש בתאנה ובאחמדאבאד, שם הקהילות מגובשות יותר ובכל אחת מהן בית כנסת אחד בלבד). צעירים יהודים נפגשים בקלות עם צעירים מעדות אחרות במכללות, ובנים אחדים טוענים שהצעירות היהודיות ביישניות ומופנמות יותר מבנות עדות אחרות. הורים רבים אינם מעוניינים בעליית ילדיהם לארץ, אך יחד עם זאת הם מתנגדים לנישואי תערובת. לכן נישואים רבים נעשים על פי הסכם בין ההורים, כאשר לבני הזוג זכות

לסרב, זכות שהבנים מנצלים יותר מהבנות. ברם, מאחר שהקהילה קטנה דיה ממילא יש סיכוי טוב שהמשפחות המורחבות מכירות זו את זו. אין נתונים מהימנים על נישואי תערובת וההערכות משתנות, אך לרוב שומעים הערכה של עשרה עד חמישה-עשר אחוז מכלל נישואי היהודים. ברוב המקרים צעירות יהודיות נישאות להינדים ומגדלות את הילדים כיהודים. אם נערה נישאת למוסלמי או נוצרי, המצב קשה יותר והיא עלולה להיאלץ להמיר את דתה ולגדל את הילדים בדת האחרת. היו מקרים שבהם אשה שהמירה את דתה ביקשה לחזור ליהדות ולעלות לישראל עם ילדיה (הסוכנות היהודית עסקה בכמה מקרים כאלה). אם גבר יהודי מבקש לשאת אשה שאינה יהודייה, היא בדרך כלל מתגיירת. לפי הערכה מבצעים כתריסר גיורים בשנה.

עלייה

אין עלייה רבת ממדים כיום מהודו, אולי מאה עד מאתיים עולים בשנה. עד סוף שנות השבעים ישב נציג הסוכנות היהודית בבומביי, אך כעת העלייה הקטנה אינה מצדיקה את נוכחותו, ובמקומו מטפל אחד מבני ישראל, בבקשות לעלייה. רוב יהודי הודו חיים בנחת, חלקם אפילו מצליח מאוד, חלקם חי על פנסיות והם אינם רוצים להיעקר ולפתוח חיים חדשים, אף על פי שהיו מעוניינים להעניק לילדיהם חינוך יהודי טוב יותר ולאפשר להם מבחר גדול יותר של בני זוג לנישואין. אך הם חוששים שיבוא יום שבו לא יהיו מספיק יהודים לקיים את בתי הכנסת.¹⁵ במשך שנים מספר חששו יהודי הודו לעלות בגלל שמועות על אחוזי אבטלה גבוהים ועל כך שעולים מחבר העמים מקבלים את כל המשרות. מכל מקום בחודש מאי נוסעים כארבע מאות יהודים לבקר את קרוביהם בישראל ובחודשי דצמבר כאלפיים ישראלים מיוצאי הודו מגיעים לשם לביקור. מספרים אלה תופחים הודות לקו תעופה ישיר בין בומביי וישראל שנפתח לאחרונה.

בעקבות כינון יחסים דיפלומטיים מלאים בין הודו וישראל הוקם בשנת 1992 'שלום – מרכז הודו-ישראלי' ביוזמת סאלומה פאריך, יהודייה בגדאדית נמרצת ובעלת קשרים טובים בחברה ההודית. היא שכנעה את זובין מהטה לשמש יושבראש כבוד של המרכז ולסייע לקירוב תרבותי בין עמי שתי הארצות האהובות עליו. מספר הודים מן האליטה החברתית הצטרפו ל'שלום', אשר הוציא לאור ידיעון דרחודשי מהודו ובו מאמרים קצרים על היבטים שונים של היסטוריה יהודית או ישראל ומידע על פעילות המרכז בהודו. הפעילויות נערכות בשיתוף עם הקונסוליה הישראלית ומספר ארגונים הודיים. לאחרונה הזמין 'שלום' מרצים מישראל (מירה אברך, יוסי ביילין, עמוס עוז), הקריין סרטים על ישראל, הציג תערוכות אמנות, וקיים ערבים של קריאה מן המקרא וספרות ישראלית בת זמננו. אירוע בולט בחיי התרבות בהודו בשנת 1994 היה ביקור התזמורת הפילהרמונית הישראלית בבומביי ובדלהי, בניצוח זובין מהטה השב לביתו. חלק מההכנסות בקונצרטים, שכל הכרטיסים להם נמכרו, נועדו למוסדות צדקה בהודו. יהודים

אחדים בהודו הצביעו על חשיבות הפעילות של המרכז וציינו שאף על פי שההודי הממוצע הוא אנטי־מוסלמי ולכן תומך ביהודים ובישראל, אינטלקטואלים רבים נוטים לקו אנטי־ישראלי ותומכים בערבים. למרבה הצער סאלומה פריך אינה מעורבת יותר במרכז ופעולותיו הצטמצמו לאחרונה.

טהאנה

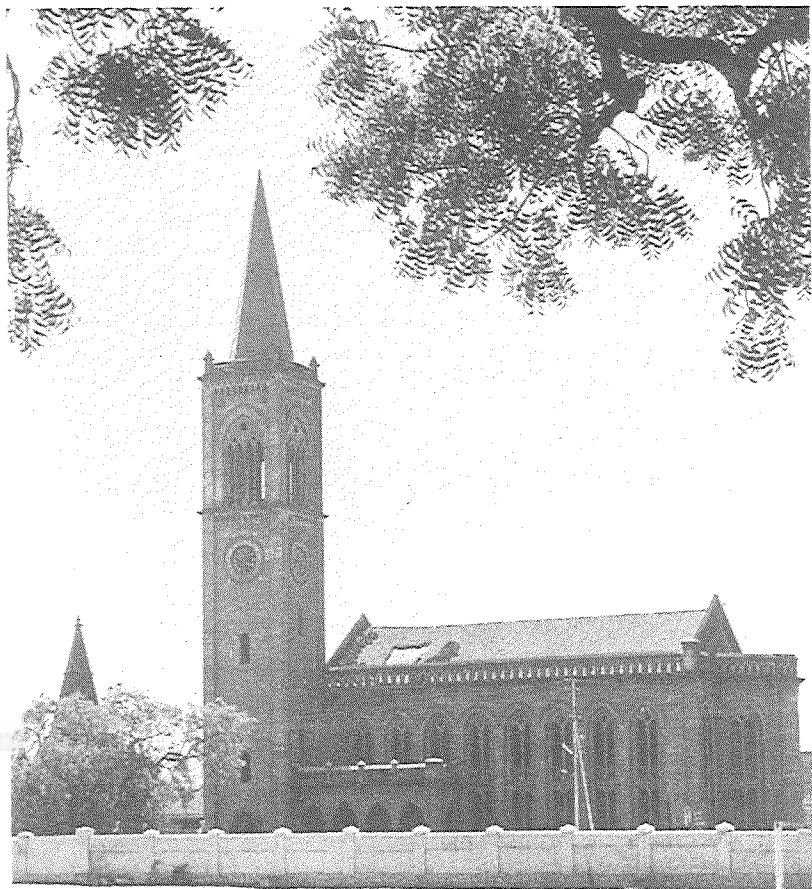
טהאנה, הקרובה לבומביי, שנחשבת עיר בפני עצמה, משכה רבים בזכות דמי שכירות נמוכים יותר והאפשרות לעבוד בבומביי או לעבוד בתעשיות קטנות המתפתחות בה. כאלף יהודים גרים בטהאנה ופרבריה ופקיד עירוני יהודי הצליח להשיג לחמישים משפחות יהודיות בערך דירות בפרויקט מיוחד בסוף שנות השמונים. אין קושי להשיג מניין בבית הכנסת האחד והקטן, 'שער השמים'. בית הכנסת שופץ לאחרונה וישו ותאריך ייסודו (1879) מוצגים בגאווה על גבי שלט מאר בלילה. בחגים מתכנס קהל גדול בשטח נוסף לידו.

קצב מוסלמי מספק בשר כשר תחת השגחת חזן ושוחט. מתנדבים צעירים מהגוינט שעובדים בטהאנה הקימו לתחייה את מועדון הנוער הספרדי יהודי (המשותף לבומביי) ועורכים תוכניות שונות וחגיגות. כן פעיל גם ארגון הנשים 'חברת חוה', המוציא לאור רבעון במאראתית, 'שיילי'. העתקים מכתב העת מופצים גם בישראל וגם בהודו. רוב הילדים היהודים לומדים בבית ספר פרטי 'סט' ג'ון. לפני שבוטל המקצוע עברית ממבחני הכניסה לאוניברסיטה יכלו התלמידים בבית ספר זה ללמוד עברית עם מורה שהגיע לשם באופן מיוחד כדי ללמדם.

פונה

פונה השוכנת בהרים, במרחק מאה ועשרים מיל ממזרח לבומביי, היתה בירת המונסון של נשיאות בומביי הישנה וכן מקום מגורים לגימלאי הצבא. האתר המפורסם ביותר בה הוא בית כנסת 'אהל דוד', שהקימו דוד ששון בין השנים 1863 ו־1867. בית הכנסת מפורסם גם בשם 'אל דבאלי' (המקדש האדום). דוד ששון קבור בחצר בית הכנסת. 'אהל דוד' נחשב לבית הכנסת הגדול בעולם. מאפיין אותו מגדל בעל סגנון גותי אנגלי המיתמר לגובה של תשעים רגל. בית הכנסת מוחזק בעזרת אחת מקרנות ששון בבומביי, ופנים בית הכנסת שופץ בשלמות אחרי שנפגע בשריפה מסתורית בשנת 1991. הבגדאדים שכרו חזן מ'בני ישראל', ומתקיימות בו תפילות בשבתות, ביום, רק מעטים מגיעים לתפילה. לעומת זאת כשישים אנשים נוטלים חלק בפעילות המתבצעת בבית הכנסת במוצאי שבתות.¹⁶

16 כץ וגולדברג, שלום, עמ' 12, 16; שיחה פרטית עם אליהו יעקב.

בית הכנסת 'אהל דוד' פונה

מתוך כשלוש מאות היהודים שנשארו בפונה, רק כשש או שבע משפחות הן בגדאדיות, בעיקר של סוחרים בני המעמד הבינוני; האחרים הם 'בני ישראל' המתפללים בבית כנסת שלהם, 'סוכת שלמה', שלאחרונה צוינו שבעים וחמש שנה לייסודו. 'סוכת שלמה' ממוקם בשכונה היהודית הוותיקה של ראסטה פת ונאנה פת, אף על פי שיהודים בעלי אמצעים עברו לאזורים אחרים. חרף העובדה שבבית הכנסת לא מתקיימות תפילות בשבתות באופן קבוע, יש לבית הכנסת כמה חברים נאמנים, ובדרך כלל מתקיימת בו פעילות קהילתית, הכוללת אירועים לחגים, המושכת לא מעט יהודים לבית הכנסת במוצאי שבתות. חינוך יהודי ועברי מינימאלי מוצע בבית הכנסת.¹⁷

בית הכנסת 'סוכת שלמה' של יבני ישראל, פונה

בפונה יש אגודת סעד יהודית די פעילה וקבוצת נוער יהודית; מדי פעם יוצא לאור ידיעון. צוות הגיונט מבומבוי עורך ביקורים בעיר ומארגן פעילויות, כדוגמת הרצאות ביאהל דוד. לעתים תכופות נערכים ביאהל דוד, מסיבות ואירועים לכלל הקהילה היהודית בפונה.

רוב יבני ישראל בפונה נמנים עם המעמד הבינוני או עם המעמד הבינוני הגבוה. ביניהם נמצא כאלו העוסקים בשירותים או בהוראה, מהנדסים, מומחי מחשבים וכדומה. מעטים מהם בעלי עסקים.

אחמדאבאד

אחמדאבאד, הנמצאת במדינת גוג'אראט, מצפון לבומביי, היא מרכז הטקסטיל השני בגודלו בהודו. פקידי ממשלה, חיילים, עובדי הרכבות והסוחרים מיבני ישראל שהגיעו לשם מהמחצית השנייה של המאה הי"ט הצליחו להתאקלם בה יפה. בשיאה מנתה הקהילה היהודית כאלפיים נפש; כיום נותרו בה רק כשלוש מאות יהודים, ולמעשה לא נמצאים בה כיום יהודים בגדאדיים.

לפי קני המידה של אחמדאבאד, ייחשבו אולי עשרה אחוזים מהיהודים לבני המעמד הבינוני הגבוה: מנהלי בתי ספר, פקידי מסוימים, מנהל תחנת החשמל סאבארמאטי, פרופסור בפנסיה, מי שהיה ראש החוג לסאנסקריט באוניברסיטת גוג'אראט ופסיכולוג המשמש סגן מנהל של מכון חשוב לבריאות הנפש. המטפל בעל היוזמה החשוב ביותר בגני החיות של הודו היה יהודי מיבני ישראל באחמדאבאד; בתו, אמנית שהיתה נשיאת האקדמיה לאמנות במדינת גוג'אראט, היגרה לאחרונה לפאריס. האחרים שייכים למעמד

הבינוני, עובדים בתפקידי ביניים בתעשייה או בניהול מכירות ובנקים. בהשוואה לבומביי רק מעטים עוסקים במחשבים, הנדסה או ניהול. כחמש או שש משפחות עניות מאוד. המידען העריך שאולי שמונים אחוז מבני הקהילה מדברים אנגלית, כשישים אחוז היטב. כמעט כל הילדים לומדים בבתי ספר שבהם אנגלית היא שפת ההוראה.

בשנות החמישים והשישים פתחו מספר יהודים באחמדאבאד בתי ספר פרטיים חילוניים, מפני שחשו בצורך להגביר את החינוך באנגלית, שכן יהודים, שבאו מבומביי וממשפחות בשירות הממשלה, דיברו אנגלית ברמה גבוהה יותר מאשר בני המקום. היה גם רצון לספק לילדים היהודים חלופה לבתי ספר נוצריים, אף על פי שלמרבח האירוניה החלו יהודים להגר משם באותו זמן. חלק ממנהלי בתי הספר היהודים נכנסו לעסקי חינוך מאוחר בחייהם אחרי שעסקו בתחומים אחרים ולמדו חינוך בשלב שני של חייהם. חמשת בתי הספר שבבעלות יהודית, חלקם בתי ספר יסודיים וחלקם גם תיכונים, נחשבים לבתי ספר טובים, אם כי לא בדיוק ברמה של בתי הספר של המנזרים שבהנהלה נוצרית. מיקומם משתנה: חלקם באזורים מוסלמיים; באחרים, שבשכונות עשירות יותר, לומדים בעיקר תלמידים הינדים. קשה להתקבל אליהם ודרך כלל ניתנת עדיפות למועמדים יהודים, אך אם הילדים יכולים להתקבל לבתי הספר של המנזר, הנחשבים כמיוחסים יותר, מעדיפים הורים רבים לשלוח את ילדיהם לבתי ספר אלו.

באחמדאבאד בית כנסת אחד, 'מגן אברהם'. בית הכנסת נבנה בסגנון 'אר-דקו' (Art deco) בשנת 1934, באזור שהוא היום שכונה מוסלמית ענייה. בבית הכנסת מתקיימות תפילות בשבתות ובחגים, אך בדרך כלל ללא מניין.¹⁸ רק שניים מאנשי הקהילה מסוגלים לנהל את התפילות. כמו בפונה נפגשים היהודים בבית הכנסת במוצאי שבתות לשם פעילות קהילתית. בשר נשחט על ידי שוחט לקראת חגים ולקראת אירועים מיוחדים. בשאר ימות השנה יהודים קפדנים מעדיפים לאכול דגים ולא לאכול בשר שאינו כשר. שני מוהלים מגיעים מבומביי לפי הצורך. קרן צדקה, שנוסדה בידי יהודי וכעת מנהלת בידי יהודי והינדי יחדיו, תורמת לצרכים ציבוריים וקהילתיים.

גם כאן בדרך כלל מסדרים ההורים את הנישואין ואת בני הזוג מוצאים בבומביי, בפונה או בישראל. (ביקורים הדדיים רבים מתקיימים בין אחמדאבאד לבין ישראל). הקהילה סבלה מפלגנות יתרה עד שנת 1984, כאשר זוג שלא היה מעורב מאוד לפני כן בענייני הקהילה הצליח לאחד את הציבור בעזרת שיעורים ופעילות חינוכית לילדים בימי שבת בבית הכנסת. בני הזוג ארגנו פסטיבל גדול לחנוכה בשנת 1987; למעלה משמונה מאות איש מכל הקהילות הגיעו לפסטיבל הודיעברי זה כדי לצפות בהצגות חנוכה, מחולות פונג'אביים והינדיים, הצגות ומופעים מוסיקאליים. בגלל ההוצאות הרבות קשה היה לחזור על הפסטיבל, אך קיימו אותו במתכונת צנועה יותר בשנת 1994.

החינוך היהודי באחמדאבאד הינו דל, כיוון שרבים ממשכיליה היהודים היגרו. הגיוינט שלח ספרים בנושאים יהודיים שונים במטרה לפתוח ספרייה צנועה וכן דאג להעביר

חומר לימודי לבית הכנסת, שבו מתקיימים שיעורים שבועיים עבור קבוצה קטנה של ילדים. מתנדבי הגוינט מגיעים מפעם לפעם מבומביי כדי לקיים פעילויות שונות. למרות שמספר היהודים באחמדאבאד ובפונה זהה, הרי שלדברי עובדי הגוינט הקהילה באחמדאבאד היא חיונית יותר.¹⁹

בית הכנסת 'מגן אברהם', אחמדאבאד

מדינת בנגאל המערבית

כלכתה

כלכתה, שהיתה פעם בירת הודו, היא גם מרכז חשוב לסוחרים יהודים ותעשיינים בגדאדיים, שלעתים קרובות יש להם הן קשרי מסחר והן קשרי משפחה עם יהודיה הבגדאדיים של בומביי. משפחת עזרא (הנשואה עם משפחת ששון) ומשפחת אליאש היו המשפחות הבולטות. מעולם לא היתה קהילה של בני ישראל בכלכתה, אלא רק משפחות אחדות. בשיאה מנתה הקהילה 3,400 יהודים בקירוב, אך מספרם הצטמצם בשנות החמישים והשישים, כאשר רוב יהודי הקהילה היגרו לבריטניה, לאוסטרליה, לקנדה, לארה"ב וכמובן גם לישראל. היום נותרו בכלכתה כשישים וחמישה יהודים, רובם מעל גיל שישים וחמש; מעט מהצעירים נישאו בנישואי תערובת.

בעיר שלושה בתי כנסת מן המאה הי"ט – 'נוה שלום', 'בית אל' ו'מגן דוד' – כולם מצויים בקרבת מקום זה לזה, בשוק הסיני. באמצעות מתפללים בתשלום מצליחים לקיים מניין בשבתות, העובר בתורנות מבית כנסת אחד לשני.²⁰

כיוון שברור שהקהילה גוססת, יבוא זמן שבו לא יוכלו בני הקהילה להגן על מוסדותיה והשאלה של שמירת עתיד בתי הכנסת מעסיקה מאוד בגדאדים מכלכתה החיים במקומות אחרים. היו שהציעו לפרק את הבניין של 'מגן דוד', הבנוי בהידור רב בסגנון הרנסאנס האיטלקי, ולבנותו מחדש בירושלים. אולם קבוצת יהודים ילידי כלכתה החיים בלונדון מנסה למנוע את המעבר ומאמינה שיש לשמר את הבניין כמצבת זיכרון ליהדות כלכתה. הם פנו לממשלת הודו והציעו שבית הכנסת יוכרו כאתר שמור, והממשלה תהיה אחראית על שמירתו ושימורו בלי לפגוע בקיום התפילות בו. קבוצה לונדונית זו מגייסת כספים כדי לעזור לבית הכנסת, שהכנסותיו אינן עולות ביחס לאינפלציה. לבית הכנסת צרכים כספיים רבים: עליו לשלם חוב של מסים לעירייה, לדאוג לשיפוצים, לשלם באופן קבוע לעניי הקהילה ולתרום להוצאות רפואה וסיעוד. מוסדות יהודיים נוספים בכלכתה, כגון בית הכנסת 'בית אל' וליגת נשים יהודיות, תורמים אף הם לעניים. אך סך הכל הסכום הוא קטן בהשוואה לתנאי החיים של חלק ממקבלי הסיוע.²¹

מדינת קראלה

מדינה זו בקצה הדרומי של הודו היא ביתם של כ-2,500 יהודים, המכונים ביחד 'יהודי קוצ'ין'. קצת יותר מעשרה אחוזים מהם השתייכו לקהילת הפאראדסים (המכונה 'לבנה') והשאר למאלאבארית (המכונה 'שחורה'). ההבחנה מתייחסת יותר למוצא מאשר לצבע העור, אף על פי שככלל היהודים הפאראדסים בהירי עור יותר. בעת עצמאות הודו היו

20 הוסטיין, עמ' 38; כץ וגולדברג, שלום, עמ' 12, 16.

21 מגן דוד; הוסטיין, עמ' 37, 66.

שלושה בתי כנסת פעילים בקוצ'ין, שניים בארנאקולאם ואחד בכל אחד מן המקומות הבאים: פארור, צ'נדאמאנגאלאם ומאלה.

האזור היהודי במאטאנצ'רי בעיר הנמל קוצ'ין, עם בית הכנסת הפאראדסי היפה שלו בקצה הרחוב, נחשב כיום לאתר תיירות. על מבנים שהיו פעם בתי כנסת ובתים וחנויות של יהודים אך כיום אינם משמשים אותם יותר ניתן לראות מגיני דויד וכתובות עבריות. בית הקברות במצב מוזנח.

מבין הפאראדסים, שמנו פעם שלוש מאות נפש ונמנו בעיקר עם בני המעמד הבינוני, בעלי מקצועות חופשיים ורבים אף בעלי קרקע, נותרו כעשרים יהודים, שרובם מעל גיל שישים. רוב הצעירים יותר, שחששו מהיעלמות הקהילה ושאפו לשמר את יהדותם, וכן חיפשו מבחר יותר גדול של בני זוג פוטנציאליים, בעיקר לבנותיהם, עלו לישראל, משנות השבעים ואילך.²² רוב הוקנים התנגדו להגירתם. ס"ס קודר המנוח, שהנהיג את הקהילה במשך עשרות שנים, סוחר ואיש עסקים הידוע בכל רחבי קראלה, אמר בשנת 1990:

בית הכנסת קאדאמבאנגאם, לפני העברתו לירושלים

לפי דעתי ההגירה ההמונית של יהודים מהודו זמן קצר אחרי עצמאות הודו היתה טעות פוליטית וקהילתית. לא היה שום צורך בהגירה מאסיבית מפני שהודו היתה הארץ היחידה בעולם שלא רדפה את היהודים, והם חיו בה באושר, במיוחד בקוצ'ין...²³

חיים יהודיים כמעט נכחדו בקוצ'ין; קשה לקיים מניין בבית הכנסת הפאראדסי, אך עדיין מקיימים תפילות בשבתות, ללא קריאת התורה וללא אמירת קדיש. כאשר יש מניין קוראים בתורה מבימה ביצע, מנהג מיוחד ליהודי קוצ'ין.²⁴ כיוון שמאז שנות השמונים אין בקוצ'ין אטליו כשר, היהודים אינם אוכלים בשר בקר או צאן, אך יש היודעים לשחוט עופות. היהודים שנותרו אינם רוצים לעלות לישראל, והם מתלוננים כאשר אחד מהם אכן עולה, כי אז מתמעטים האנשים היכולים לתרום לעבודות החגים, שאליהם מתייחסים בקוצ'ין ברצינות. בראש השנה ויום הכיפורים באים בני משפחה, אפילו רחוקים, לבקר מאזורים אחרים בהודו וגם מישראל. אך תהלוכת שמחת תורה, שהיתה עוברת ברוב הדר לאורך כל השכונה, הצטמצמה לבית הכנסת עצמו.²⁵

בית הכנסת הפאראדסי, שנבנה בשנת 1568, ובו אלף ומאה אריכים סיניים המצוירים ביד (אין שניים זהים!), היכל מגולף יפה, שמצויות בו מנורות שמן צבעוניות התלויות מן התקרה, ומגדל שעון בעל שלוש פנים עם מספרים בכתבים שונים, מושך מבקרים רבים. כאשר יהגרו אחרוני היהודים יהפכו מנהלי הסקר הארכיאולוגי של הודו את בית הכנסת למוזיאון. בית הכנסת קאדמבאגאם של המאלאבארים מקוצ'ין, שנבנה בשנת 1544, הועבר בשלמות לישראל ומוצג בתערוכת קבע במוזיאון ישראל.

בשאר המקומות במדינת קראלה חיים כשישים יהודים מאלאבארים. בשנת 1990 היו שלוש משפחות יהודיות, המונות כעשרים נפש בארנאקולום, מעבר למפרץ קוצ'ין. בית כנסת תקומבאגאם של המאלאבארים, שנבנה לראשונה בשנת 1580, נהרס בראשית שנות השבעים של מאה זו.²⁶

בצפון פארור, שם גרו אלף יהודים מאלאבארים, שרובם עלו לישראל בשנות החמישים, נותרה משפחה אחת, המקיימת בית כנסת במצב הרוס ומתאספת מדי שבת לתפילה. קרובי משפחה בעיירה סמוכה מצטרפים אליהם למניין בראש השנה וביום הכיפורים. במאלה ובצ'נדאמאנגאלאם לא נותרו יהודים ושני בתי הכנסת מוזנחים מאוד. בית הכנסת במאלה, שנבנה בשנת 1597, נתרם למועצת העיר לשמש מרכז קהילתי, כאשר הקהילה יצאה את הודו בשנת 1952. בית הכנסת בצ'נדאמאנגאלאם (נבנה בשנת 1614) נותר ריק.²⁷

23 שם, עמ' 200.

24 כץ וגולדברג, קוצ'ין.

25 שם.

26 כץ וגולדברג, שלום, עמ' 12.

27 שם, עמ' 12, 13.

היהודים הספורים שנותרו בקוצ'יין הקימו לאחרונה את אגודת יהודי קראלה, שמטרתה, בין היתר, לגלות ולפתח מקורות כדי לשמר, לשמור, לשקם ולהחזיק את בתי הכנסת ובתי הקברות. הם עומדים בקשר עם האגודה הפועלת לשמירת מורשת יהודי קוצ'יין בישראל ועם הגוינט.

נירדלהי

מעולם לא היתה קהילה גדולה של יהודים מקומיים בנירדלהי. הקהילה מורכבת בדרך כלל ממספר קטן של פקידי ממשלה מ'בני ישראל' שהועברו לבירה ומתערובת של זרים, לרוב אמריקאים: דיפלומטים, תיירים, סטודנטים, עיתונאים, חוקרים ואחרים החיים שם דרך קבע או באופן זמני. באמצע שנות התשעים היו שם כשלושים וחמישה יהודים, כולל שבע-שמונה משפחות של 'בני ישראל'. באולם התפילה על שם יהודה חיים, שנבנה בשנת 1956, מתאסף בדרך כלל כל ליל שבת מניין. לבית הכנסת קשור מרכז ללימודים יהודיים ובינ'דתיים, אשר הוציא לאור חומר על יהודי הודו ומקיים מספר שיעורים. כן פועל בעיר ועד רווחה יהודי. עד מותו בשנת 1993, שימש עזרא קולט, פקיד ממשל גבוה, כמנהיג הקהילה, כנשיא המועצה היהודית של הודו וכאיש הקשר בין ממשלת הודו ויהודיה.

צוות שגרירות ישראל החדשה (מאז שנת 1992) הוסיף חיוניות לקהילה הקטנטנה. כעשרת אלפים צעירים ישראלים מבקרים בהודו כל שנה ב'סיוור לאחר שרות צבאי' ורבים מהם מתכנסים בשגרירות בנירדלהי בחגים.²⁸

'יהודי השבטים'

מספר קבוצות שבטיות של צ'י'קוקי במדינות צפון-מזרח הודו, מאניפור, מיזוראם, אסאם ונאגאלאנד, טוענות שהן צאצאי שבט מנשה. לפי מפקד 1991 נרשמו 373 יהודים במאניפור ו-792 במיזוראם. 570 אנשים נוספים במיזוראם מופיעים כקבוצה המכונה 'יהדות משיחית' ו-497, אף הם במיזוראם, כ'אנוקה ישראל'. אם נמנה את כל אלה, נצטרך להוסיף כאלפיים ומאתיים נפש למספר היהודים בהודו.²⁹ לפי הערכות אחרות יש יותר מ-4,300 יהודים שבטיים בהודו ועוד אחרים בבורמה ובבאנגלאדש. ברם, הדעות חלוקות בשאלת זהותן היהודית של הקבוצות הללו, ולא כאן המקום להרחיב בנושא זה.³⁰

28 רוקר.

29 בהנדה וג'יראד, עמ' 3, 4, 75.

30 כץ וגולדברג, שלום, עמ' 17. הספרות על היהודים השבטיים מתפתחת. ראה למשל, סמרה, יהדות; סמרה, בני מנשה; כץ וגולדברג, חלומות.

ההערכות הקודרות שנשמעו בשנות השבעים ושעל פיהן לא ייוותרו יהודים בהודו עד סוף המאה התבדו. במקום זאת המעורבות הפעילה של אורט והגוינט מכאן וכינון יחסים דיפלומטיים מלאים עם ישראל מכאן רעננו את הקהילה והשיבו לה הרבה מחיוניותה, והדברים אמורים במיוחד באזור בומביי. ההתחייבות לשמירת זהות יהודית יחד עם קשר חזק להודו רומזים שבהודו עוד זמן רב יהיו יהודים.

מקורות האיורים

בית התפוצות ע"ש נחום גולדמן, תל אביב:

עמ' 96, 97, 100, 102, 119 – צילום: כרמל ברקסון, בומביי, 1980/1979 באדיבות ארכיון כרמל ברקסון; עמ' 101 – ארכיון אנציקלופדיה יודאיקה

מוזיאון ישראל, ירושלים:

עמ' 111 – מתוך יהודי הודו (בעריכת ערפה סלפק), צילום: תמר לויתן, 1976; עמ' 112, 114, 116 – צילום: ערפה סלפק, 1983

חזית בית הכנסת 'מגן דוד', בומביי

הפניות ביבליוגרפיות

- ORT INDIA: 32 Years of Service to Society, Bombay 1993. אורט הודו
- S. B. Eisenberg, *India's Bene Israel: A Comprehensive Inquiry and Sourcebook*, Bombay and Berkeley 1988. אייזנברג
- A.A. Bhende and R.E. Jhirad, *Demographic and Socio-Economic Characteristics of Jews in India*, Mumbai [Bombay] 1997. בהנדה וג'יראד
- R. Daniel and B. C. Johnson, *Ruby of Cochin*, Philadelphia and Jerusalem 1995. דניאל וג'ונסון
- India Abroad* (New York), October 6, 1995. הודו
- L. Hostein, 'Indian Jewry: a Tiny Tile in a Vast Mosaic,' *Jewish Exponent*, Philadelphia April 22, 1994, p. 37. הוסטיין
- L. Hostein and P. Rucker, 'The Bene Israel of India', *The Canadian Jewish News*, January 27, 1994, p. 8. הוסטיין ורוקר
- N. Katz and E. S. Goldberg, *The Last Jews of Cochin: Jewish Identity in Hindu India*, Columbia, SC 1993. כץ וגולדברג
- , 'Dreams and Visions Beckon Remote Indo-Burmese Tribals to Judaism', *Journal of the Society of Rabbis in Academia* 2, 2 (1992), pp. 47–57. כץ וגולדברג, חלומות
- , 'The Last Jews of Cochin', *The Jewish Press of Pinellas County*, September 18, 1987. כץ וגולדברג, קוצ'ין
- , 'Shalom India', *India*, March 1990, pp. 12, 16. כץ וגולדברג, שלום
- Maghen David Synagogue, Calcutta, *A Plea for Help*, c. 1994. מגן דוד
- E. M. Musleah, *On the Banks of the Ganga: The Sojourn of Jews in Calcutta*, North Quincy, MA 1975. מצלח
- T. Nevins, 'Yom Kippur in India Stays True to Ancient Traditions', *Broward Jewish World*, September 3–9, 1993, p. 7B. נבינס
- ע' סלפק (עורכת), 'יהודי הודו, ירושלים תשנ"ה' סלפק סמרה
- M. Samra, 'The Tribe of Menasseh: "Judaism" in the Hills of Manipur and Mizoram', *Man in India* 71, 1 (1991), pp. 183–202. סמרה
- , 'Bene Menasseh', *Encyclopedia Judaica Yearbook*, 1990/91, pp. 222–223. סמרה, מנשה
- J. Spector, 'On the Film: "2000 Years of Freedom and Honor: the Cochin Jews of India"', *Proceedings of the Eleventh World Congress of Jewish Studies*, Division D, Vol. II, Jerusalem 1994, pp. 198–202. ספקטור
- S. Fishkoff, 'A Story of Survival', *Jerusalem Post*, July 9, 1993, p. 18. פישקוף
- Kol India*, VI, No.1, November 1996, pp. 2–3. קול הודו
- L. Rattanani, 'Preserving the Past', *India Today*, August 31, 1995, p. 24. ראטאנאני
- J. G. Roland, *Jews in British India: Identity in a Colonial Era*, Hanover, NH 1989. רולנד
- P. Rucker, 'A New Delhi Chanukah', *The Canadian Jewish News*, December 23, 1993, pp. 1, 7. רוקר
- R. Shenoy, 'Indian Jewish Population Drops but the Flame Burns', *Maharashtran Herald* (Pune), August 29, 1995. שנוי